

פרשת יתרו

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד שבט תשע"ו • גליון 132

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

מוקדש לעילוי נשמת מרת חמותי הרבנית רג'ין בת מזל עטייה זצ"ל

הכנה, כוונה ומתיקות בחינוך

כשהכוונה לשם שמים ויש הכנה ראויה מרגישים מתיקות

ראשי פרקים:

הגיע חשוק ונחשק לחושק וחשוק ◊ ההכנה למצוה חשובה לא פחות מהמצוה בעצמה ◊ גדולים מעשי חייא ◊ מכשירי מילה בשבת ◊ ה' פנה לנשים תחילה בזכות לאה ◊ ארבעה נכנסו בפרדס ◊ מה גרם לאלישע בן אבויה לפרוש מאמונתו ◊ "וזה' ברך את אחרית איוב מראשיתו" ◊ "טוב אחרית דבר מראשיתו" ◊ לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים, לפיכך לא נתקיימה ◊ סדר תיקון עבור מי שמוציא את בנו לתלמוד תורה ◊ חשוב שנרגיש מתיקות בפירות ◊ לימוד תורה בניגון ובנעימה ◊ כשעבודת ה' נעשית בשמחה היא נעשית בשלמות ◊ אילו קרבנו לפני הר סיני

מקורות עיקריים:

אור החיים שמות יט, ב ◊ העמק דבר שמות יט, ב ◊ בבא מציעא פה ע"ב ◊ מושב זקנים שמות יט, ג ◊ חגיגה יד ע"ב-טו ע"ב ◊ קידושין לט ע"ב ◊ ירושלמי חגיגה פ"ב, ה"א ◊ כלבו סימן עד ד"ה נהגו כשאדם ◊ עין איה ברכות ח"ב מסכת מעשר שני אות כו ◊ אבן עזרא שמות טו, כז ◊ מגילה לב ע"א ◊ תפארת ישראל - יכין אבות פ"א, מ"י ◊ שבת קמו ע"א

הגיע חשוק ונחשק לחושק וחשוק

עם ישראל נמצא במדבר סיני, "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַר סִינַי".¹ בהכרזה חגיגית זו נפתח פרק י"ט, ומיד לאחר מכן מתואר המסלול שהביאם לסיני, "וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַר סִינַי וַיָּחֲנוּ בְּמִדְבַר".²

"אור החיים" הקדוש³ מבאר שהכתוב מכריז על הגעת ישראל למדבר סיני לפני תיאור המסלול, כדי להביע את ההתרגשות הגדולה שבדבר, וזו לשונו:

¹ שמות יט, א.

² שמות יט, ב.

³ אור החיים שמות יט, ב.

"קשה: למה איחר המוקדם, כי פסוק זה היה לו להקדים קודם פסוק שלפניו שאמר 'באו מדבר סיני'? ואולי שהוא על דרך אומרם (סנהדרין דף קה ע"ב) אהבה מקלקלת השורה להקדים המאוחר".

כשאדם רוצה לספר דבר חשוב, לפעמים מתוך התלהבות גדולה הוא 'קופץ' ישר לסוף. מה שהיה ביני ביני כבר אינו חשוב כל כך, רוצים להגיע לדבר העיקרי. ממשיך "אור החיים" הקדוש:

"שלהיות כי הוא זה יום המקוה לבורא לתורה לעולם לעליונים ולתחתונים ומיום הבריאה והם יושבים ומצפים מתי יבואו בני ישראל מדבר סיני. לזה כשהגיעו שמה לא עצרו כח לספר סדר הדבר, ותכף קדמה ההודעה באומרו: 'ביום הזה באו' וגו', הגיע חשוק ונחשק לחושק וחשוק, ושמחו שמים וארץ כי זה הוא תכלית הבריאה ותקוה, ואחר כך חזר הכתוב להודיע פרטן של דברים".

כשעם ישראל מגיע למדבר סיני, יש שמחה גדולה בעולם, אף אחד לא יכול להסתיר את ההתרגשות הרבה שממלאת את המציאות, "ושמחו שמים וארץ", ואין די סבלנות לספר על כל התלאה שמצאה את העם בדרך, בשעה טובה ומוצלחת עם ישראל הגיע אל היעד.

ההכנה למצוה חשובה לא פחות מהמצוה בעצמה

כאמור לאחר ההכרזה החגיגית על ההגעה ליעד, הכתוב חוזר ומתאר את המסלול, "וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַר סִינִי וַיַּחֲנוּ בְּמִדְבָּר", וחז"ל מבארים⁴ שהכינוי 'רפידים' איננו מקרי, אלא רומז למצב הרוחני שבו היה העם באותה שעה, "אין רפידים אלא שרפו ידיהם מן התורה", וכדי להגיע למתן תורה היו צריכים להשתחרר מרפיון הידיים, ולהגיע לעמדה של מסוגלות ומוכנות רוחנית מספקת.

הנצי"ב⁵ מעיר בהקשר זה הערה נפלאה:

"ויסעו מרפידים - כל זה מיותר. ומשום הכי תניא במכילתא: מה ביאתן למדבר סיני על מנת לקבל תורה, כך נסיעתן מרפידים על דעת לקבל תורה".

בפסוק שלפני כן כבר כתוב שישראל הגיעו למדבר סיני, אז מדוע הכתוב חוזר על זה פעם נוספת. על כורחנו הכתוב בא ללמד שמלבד החשיבות שבהגעה אל היעד, קיימת חשיבות גם בשלב היציאה מרפידים, וכשם שבאו להר סיני כדי לקבל תורה כך יצאו מרפידים כדי לקבל תורה.

עם ישראל לא הגיע להר סיני רק ברגליו, אלא גם ברוחו, וכדי להגיע אל הקומה הרוחנית הראויה נדרש תהליך של התקדמות רוחנית שמתחילה בנסיעת העם מרפידים. ממשיך הנצי"ב:

"ועדיין יש להבין מאי נפקא מינה בזה שנסעו מרפידים על מנת כן. אלא מכאן יש ללמוד, שכל דבר שבקדושה, מה שהאדם מכין עצמו יותר לזה, חל עליו יותר ההכשר לזה".

לפעמים ההכנה למצוה חשובה לא פחות מהמצוה בעצמה. לפי שיטת הירושלמי⁶, כשאדם בונה סוכה, עליו לברך 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על בניית סוכה', וכשהוא הולך לקנות אתרוג עליו לברך 'אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על קניית ארבעת המינים', כי ההכנות לקראת המצוה הן חלק ממשי מהמצוה.

⁴ מדרש תנחומא בשלח כה.

⁵ העמק דבר שמות יט, ב.

⁶ ירושלמי סוכה פ"א, ה"ב, וירושלמי ברכות פ"ט, ה"ג.

מצוות נטילת ארבעת המינים מתקיימת ברגע אחד, "מדאגביה נפק ביה"⁷, אבל התהליך הנפשי שאדם עובר עד שהוא מגיע לקיום המצוה, הוא תהליך ארוך, עליו למצוא מינים מהודרים ולאגוד אותם יחד. וככל שהוא משקיע יותר בהכנה למצוה כך הוא שייך יותר במצוה.

גדולים מעשי חייא

בהמשך מביא הנצי"ב ראייה למעלת שלב ההכנה וחשיבותו, וכותב:

"וראייה מהא דאייתא בפרק הפועלים (בבא מציעא פה ע"ב): גדולים מעשי חייא, דגדיל נשבי וצייד טביא ומאריך מגילתא לינוקי. ולכאורה כל זה טורח בכדי, והרי לקדושת המגילות סגי לקנות עורות מן השוק ולעבדן לשמה. אלא משום שרצה רבי חייא להגדיל כוח קדושת המגילות כדי שיהיה בכוחן לפעול בלבב התינוקות בשפע יתירה, על כן הואיל להקדיש פעולותיו לשם קדושה הרבה לפני השעה ההכרחית על פי דין, שהוא העיבוד".

הגמרא בבבא מציעא מספרת על ויכוח שהתנהל בין רבי חנינא ורבי חייא, ובתוך הויכוח אמר רבי חנינא לרבי חייא: וכי אתי אתה מתווכח? הלא חס ושלום, אם תשתכח תורה מישראל, אני לבדי אוכל להחזיר אותה על ידי פלפול!

השיב לו רבי חייא: בזכותי התורה לא משתכח מישראל! הכיצד? לפני שאני ניגש ללמד את תלמידי, אני זורע כותנה, קולע מהכותנה רשתות, צד צבאים ומאכיל את בשרם ליתומים, ומהעור אני מכין קלף ועל הקלף אני כותב את פסוקי התורה, חומש אחד על כל קלף. עם סיום הכתיבה אני הולך למקום שאין בו מלמדי תינוקות, ומלמד חמישה תינוקות מחמשת החומשים, כל תינוק חומש אחר, וחושן מזה אני מלמד בעל פה לשישה תינוקות שישה סדרי משנה, כל תינוק סדר אחר. ואני אומר להם: עד שאשוב אליכם תלמדו זה את זה כל אחד את החומש או המשנה שלו, וכך התורה לא משתכח מישראל!

רבי חייא הקפיד לעשות הכל בעצמו, כי הוא רצה שמסורת התורה תעבור בקדושה ובטהרה, ולא תהיה שום מחשבת פסול שתלווה אליה. בכך ביקש רבי חייא להגדיל את קדושת המגילות, ולהגדיל את כוחן לפעול בלבב התינוקות.

את ההבנה היסודית הזו אנו פוגשים כבר בפרשתנו, בפסוקים הראשונים הפותחים את פרשיית מתן תורה ומלמדים שמתן תורה לא מתחיל במדבר סיני אלא בנסיעה מרפידים.

מכשירי מילה בשבת

הגמרא בשבת⁸ אומרת ש"במקומו של רבי אליעזר היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת". אמנם לא נפסק כך להלכה, אבל לפי רבי אליעזר, מוהל שקוראים לו למול תינוק בשבת ואין לו סכין, מותר לו לכרות עצים בשבת כדי להכין בעזרתם סכין, כי כשם שהמילה דוחה את השבת כך מכשירי המילה דוחים את השבת⁹.

⁷ סוכה מב ע"א.

⁸ שבת קל ע"א.

⁹ ולפי תוספות במסכת יבמות (יד ע"א), במתכוין היו גורמים שיהיו צריכים לכך, משום חיוב מצוה.

ה' פנה לנשים תחילה בזכות לאה

לאחר תיאור המסלול מסופר על עליית משה אל האלקים ודבר ה' אליו, "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל...¹⁰ רש"י מבאר ש'בית יעקב' אלו הנשים והפניה אליהן היא ב'אמירה', בלשון רכה, לעומת זאת 'בני ישראל' אלו הזכרים, והפניה אליהם היא ב'הגדה', בלשון קשה, "דברים הקשין כגידין". בספר "מושב זקנים"¹¹ מבארים בעלי התוספות מדוע זכו הנשים שהפניה אליהן תהיה בראש, וזו לשונם:

"הקשה הר"י דאורלניש, למה זכו נשים להגיד להם תחילה. ותירץ, מי יגלה עפר מעיני רבנו משה מנרבונא זצ"ל שהיה רגיל לדרוש, בזכותה של לאה זכו תחילה לדיבר שהיה נותנת על ליבה נוכלא של זהב ובה חקוק 'תורה ציוה' כו' ובה היתה הוגה יום ולילה, לכן 'ועיני לאה רכות', מזהרורות של זהב, לפיכך זכו צאצאיה בתורה מקודם".

הפסוק "תורה צוה לנו משה מוֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב"¹² עמד לנגד עיניה של לאה כל ימי חייה, ולכן זכתה שהפניה האלקית ערב מתן תורה תהיה בראש ובראשונה לבנות מינה. נמצאנו למדים, מה גדול כוחה של אם בישראל.

ארבעה נכנסו בפרדס

הגמרא במסכת חגיגה¹³ מספרת על ארבעה תלמידי חכמים שנכנסו בפרדס, כלומר עלו לרקיע על ידי שם¹⁴, ואלו הם: בן עזאי, בן זומא, אלישע בן אבויה ורבי עקיבא.

הגמרא מספרת מה אירע עם כל אחד מארבעת החכמים לאחר שעלה:

בן עזאי - הציץ לצד השכינה ומת. בן זומא - הציץ ונפגע! הוא ראה דברים עליונים ונשתטה, כי דעתו לא יכלה לסובלם. אלישע בן אבויה קיצץ בנטיעות, כלומר קלקל ועיוות. ורק רבי עקיבא שהיה שלם יותר מכולם, נכנס בשלום ויצא בשלום, וכל דבר שצפה, חשב בו מחשבה נכונה בדעת נכונה.

מה גרם לאלישע בן אבויה לפרוש מאמונתו

אחד מן הארבעה שנכנסו בפרדס הוא אלישע בן אבויה, וסיפורו דורש התבוננות. הוא היה תלמידו של רבי מאיר, ומכיון שיצא לתרבות רעה כונה בפי כל 'אחר'. הגמרא אומרת¹⁵ שבשעה שעמד מבית המדרש הרבה ספרי מינים נשרו מחיקו. הוא היה בן תורה, מגדולי תלמידי החכמים שבדור, אבל ספרי המינים שבשו את דעתו.

הגמרא בקידושין¹⁶ מספרת, שמה שגרם לאלישע בן אבויה להפוך ל'אחר' ולפרוש מאמונתו, הוא מעשה שהיה. ביחס לשתי מצוות בתורה כתוב שהמקימן יזכה להאריך ימים: מצוות כיבוד הורים ומצוות שילוח

¹⁰ שמות יט, ג.

¹¹ מושב זקנים שמות יט, ג.

¹² דברים לג, ד.

¹³ חגיגה יד ע"ב.

¹⁴ רש"י שם.

¹⁵ חגיגה טו ע"ב.

¹⁶ קידושין לט ע"ב.

הקן. והנה, אלישע בן אבויה נכח במקרה, שבו אב ביקש מבנו, שיעלה לראש הגג ויביא לו גוזלים מן הקן. עלה הבן אל הגג, שילח את האם ונטל את הבנים, כמצוות אביו, ובחזרתו מעד, נפל מראש הגג ומת. 'אחר', שצפה כל העת מן הצד, הביע פליאה על ההבטחה האלקית שהופרה והחל להרהר הרהורי כפירה. הלוא הבן קיים שתי מצוות ששכרן אריכות ימים, וכיצד יתכן שמת בדמי ימיו?!

הגמרא מציינת כי טעותו של 'אחר' היתה, שהיה עליו לדרוש את הפסוק 'למען יטב לך' - לעולם שכולו טוב, ו'למען יאריכון ימך' - לעולם שכולו ארוך, וכיון שטעה בפירוש הפסוק בא לידי כפירה. באותו מקום מסופר גם שכשאלישע ראה את לשונו של רבי חוצפית המתורגמן, אחד מעשרת הרוגי מלכות, מוטלת באשפה, אמר: "פה שהפיק מרגליות - ילחך עפר?".

"וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו"

בירושלמי¹⁷ מסופר על אלישע בן אבויה שרכב על סוסו בשבת בשכונתם של היהודים. ורבי מאיר שהיה תלמידו והיה מיצר על צאת רבו לתרבות רעה, צעד לצדו עד שאמר לו אלישע: לפי מספר צעדי סוסי, אני מבין שעד כאן מותר לך ללכת עמדי, מכאן ואילך תחום שבת. ורבי מאיר השיב: כה רבה חכמתך ואין אתה חוזר בך? והשיב לו אלישע כי שמע מאחורי הפרגוד שלכולם פתוחה דלת התשובה "חוץ מאחר".

הגמרא מתארת את הדו שיח שהתנהל בין אלישע בן אבויה לרבי מאיר בדרך, וזו לשונה:

"אמר ליה: מה הויתה דרש יומא דין?"

אמר ליה: 'וה' ברך את אחרית' וגו'.

אמר ליה: ומה פתחת ביה?

אמר ליה: 'ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה', שכפל לו את כל ממונו.

אמר: ווי דמובדין ולא משכחין, עקיבה רבך לא הוה דרש כן, אלא 'וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו', בזכות מצוות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו".

רבי מאיר היה גדול שבגדולים, "גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין בדורו של רבי מאיר כמותו"¹⁸. על חריפותו אומרים חז"ל: "כל הרואה רבי מאיר בבית המדרש, כאילו עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה"¹⁹, ועל עומק מחשבתו אמרו: "שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו"²⁰. והנה הולך רבי מאיר עם 'אחר' בעיצומו של יום השבת, רבי מאיר הולך ברגל ו'אחר' רוכב על הסוס, והם מטיילים ברובע של טבריה וממשיכים החוצה. אלישע מכיר את הנורמות, הוא זוכר שבשבת יש דרשה, והוא שואל את רבי מאיר במה דרש.

רבי מאיר משיב שדרש את הפסוק באיוב "וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו"²¹, והסביר שהקב"ה ברך את אחרית ימיו של איוב יותר מראשיתו.

¹⁷ ירושלמי חגיגה פ"ב, ה"א.

¹⁸ עירובין יג ע"ב.

¹⁹ סנהדרין כד ע"א.

²⁰ עירובין שם.

²¹ איוב מב, יב.

השיב אלישע: חבל על דאבדין ולא משתכחין. אם היית שואל את רבך רבי עקיבא הוא היה מסביר באופן אחר, שה' ברך את אחרית איוב בזכות מצוות ומעשים טובים שהיו בידו מראשיתו.

הם מתווכחים איך ללמוד את האות מ"ס, האם זו מ"ס-היתרון או מ"ס-היחס? אבל למעשה הויכוח ביניהם הוא הרבה יותר עמוק. רבי מאיר פונה לאלישע ואומר לו: אלישע רבי, אני יודע שאתה עובר ייסורי איוב, אבל דווקא מאיוב למדנו שמציאות יכולה להשתנות, שכן ה' ברך את אחריתו של איוב יותר מראשיתו, ולכן גם אם היו טעויות בדרך עדיין אפשר לחזור.

ואלישע עונה לו: יש כאן עומק גדול יותר, משמעות הפסוק איננה שה' ברך את איוב באחריתו יותר מאשר בראשיתו, אלא שברך את אחריתו מתוך שראשיתו היתה טובה, אבל כשיש בעיות בהתחלה, אי אפשר לתקן בסוף.

"טוב אחרית דבר מראשיתו"

והשיחה ביניהם נמשכת:

ומה הויתה דריש תובן?

אמר ליה: 'טוב אחרית דבר מראשיתו'.

אמר ליה: ומה פתחת ביה?

אמר ליה: לאדם שהוליד בנים בנערותו ומתו, ובזקנותו נתקיימו, הוי 'טוב אחרית דבר מראשיתו'.

לאדם שעשה סחורה בילדותו והפסיד, ובזקנותו ונשתכר, הוי 'טוב אחרית דבר מראשיתו'.

לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה, ובזקנותו וקיימה, הוי 'טוב אחרית דבר מראשיתו'.

אמר: ווי דמובדין ולא משכחין!

עקיבה רבך לא הוה דרש כן, אלא: 'טוב אחרית דבר - מראשיתו' -

בזמן שהוא טוב מראשיתו, ובי היה המעשה..."

הפסוק השני שהוזכר בדרשה הוא פסוק מקהלת "טוב אַחְרִית דְּבַר מְרֵאשִׁיתוּ"²², ושוב רבי מאיר מבאר, שמציאות החיים יכולה להשתנות, ומה שהיה בראשית הדרך לא חייב להמשיך באחרית, ואלישע בן אבויה מסביר שכל הטוב שבאחרית יונק את כוחו ממה שנבנה בראשית.

לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים, לפיכך לא נתקיימה

אלישע בן אבויה רוכב על הסוס, ומסביר לרבי מאיר מה היה אומר רבי עקיבא. תורה הוא יודע לא פחות מרבי מאיר, סוף סוף הוא היה רבו. ואז, במילים "ובי היה המעשה", נפתח אלישע בן אבויה ומספר לרבי מאיר בגילוי לב, מה הביא אותו למקום שבו הוא נמצא, ומאין לו שדבר שאינו טוב בראשיתו, לא יוכל להיות טוב גם באחריתו, ואלה דבריו:

"אבויה אבא, מגדולי ירושלים היה, ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד, ולרבי אליעזר ולרבי יהושע בבית אחד. מן דאכלון ושתון שרון מטפחין ומרקדין, אמר רבי

²² קהלת ז, ח.

ליעזר לרבי יהושע: עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בידן, וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים, וירדה אש מן השמים והקיפה אותם.

אמר להן אבויה: רבותיי, מה באתם לשרוף את ביתי עלי? אמרו לו: חס ושלום, אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמיחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחכתן מסיני...

אמר להן אבויה אבא: רבותיי, אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה, לתורה אני מפרישו. לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים, לפיכך לא נתקיימה באותו האיש".

אבויה, אביו של אלישע, היה מגדולי ירושלים ועשיריה. לברית המילה הזמין את כל גדולי ירושלים, והיו אוכלים ושותים ורוקדים.

אמר רבי אליעזר לרבי יהושע: אלו עוסקים בשלהם, אנחנו נעסוק בשלנו. בא ננצל את הזמן ללימוד משותף. ישבו והתחילו ללמוד, התחילו בתורה ועברו לנביאים ומנביאים לכתובים, והיו שקועים בתלמודם עד שירדה אש מן השמים והקיפה אותם.

ניגש אליהם אבויה, בעל השמחה, ואמר להם: רבותיי, הדלקתם פה אש ואתם לא משגיחים עליה, עוד מעט הכל פה ישרף!

אמרו לו החכמים: חס וחלילה! לא הדלקנו אש כדי לשרוף משהו, אנחנו יושבים ועוסקים בתורה, האש שאתה רואה זו אש של תורה, אש שמקורה באותה אש שהיתה על הר סיני בנתינת התורה.

התפעל אבויה ואמר בהתרגשות: רבותיי, אם כוחה של תורה כה גדול, אני מקבל על עצמי, שאם הבן הזה יתקיים, אפריש אותו לתורה.

ובכאב סיים אלישע את סיפורו ואמר: ולפי שלא היתה כוונתו לשם שמים, לא נתקיימה בי תורת.

אלישע בן אבויה טוען בפני רבי מאיר: מלכתחילה גדלתי לא נכון. שנים לקח לי לגלות שגדלתי עקום, אבל העקמימות הזו, שבהתחלה היתה מזערית, הלכה והתרחבה. תורה למדתי הרבה, אבל התורה הזו לא נתקיימה בי!

אבויה אמר לאלישע בנו בעיניים בורקות: כשתהיה גדול, אתה תהיה כמו רבי אליעזר ורבי יהושע, האש תקיף אותך...

מי שמתבונן רק על הברק החיצוני שהתורה מקנה - על המגבעת והחליפה, על הכבוד ועל האש שמסביב - זו כוונה פסולה. ביום של הברית שלי, אומר אלישע, היתה כוונה מקולקלת, ואולי כל השאלות והתהיות האמוניות שיש לי, נובעות מזה שכשנכנסתי בפעם הראשונה לבית המדרש, נכנסתי במחשבה שמתוך כך אזכה שאש תקיף אותי כמו שהקיפה את רבי אליעזר ורבי יהושע.

סדר תיקון עבור מי שמוציא את בנו לתלמוד תורה

מכאן אנו חוזרים למעמד הר סיני. מעמד הר סיני איננו מנותק מהתהליך שעם ישראל עבר עד שהגיע למרגלות ההר.

פרשיות ההכנה לקראת מתן תורה בונות באומה קומה רוחנית שמשנה את כל התפיסה. תורה שניתנת לאחר פרשיות ההכנה ותורה שניתנת בלעדן, איננה אותה תורה.

בספר ה"כלבו"²³ של רבי אהרן הכהן מלוניל²⁴ מובא סדר תיקון עבור מי שמוציא את בנו לתלמוד תורה. אב שלוקח את בנו לתלמוד תורה ומקיים 'מסיבת חומש', עליו לנהוג לפי הסדר הבא:

"נהגו, כשאדם מכניס בנו לתלמוד תורה, שכותבין לו האותיות על קלף או על לוח, ומרחיצין אותו ומלבישין אותו בגדים נקיים, ולשין לו חלות בדבש וחלב, ומביאין לו פירות ומיני מגדים, ומוסרין אותו לתלמיד חכם להוליכו לבית הספר, ומכסה אותו תחת כנפיו ומוליך אותו לבית הספר, ומאכילין אותו מן החלות בדבש וחלב ומן הפירות ומיני מגדים, ומקרים אותו האותיות, ואחר כך מחפין אותו בדבש ואומרין לו שילחוך הדבש מעל גבי האותיות, ואחר כך מחזירין אותו לאמו. וכשמתחיל ללמוד תורה, מתחילין לו תורת כהנים בספר ויקרא ועושין לו סעודה של שמחה, לפי שדומה לאביו כאלו מקריבו לפני הר סיני, כדכתיב: 'ביום הזה באו מדבר סיני', אמרה תורה, כל יום ויום יהיו בעיניך דברי תורה כאלו היום נתנו, כדכתיב: 'ביום הזה' (שמות יט, א), ולא כתוב 'ביום ההוא'."

יש כאן סדר מדוקדק שכל עניינו הוא מתיקות של תורה, סדר שכולו חלב ודבש, כולו מגדים, ולומדים את זה מהפסוק שבו אנו עוסקים כעת.

ה"כלבו" ממשיך ומבאר:

"ומה שמאכילין אותו ומיני מגדים זכר למעדנים שנתעדנו ישראל במדבר, כגון מן ובאר ושליו, ומה שלשין בו חלות בדבש וחלב, זכר ל'ויניקהו דבש מסלע' (דברים לב, ג), וכתוב 'דבש וחלב תחת לשונך' (שיר השירים ד, יא).

ומה שמתחילין לו בספר ויקרא, שכן אמרו ז"ל 'מתחילין לתינוקות בספר ויקרא לפי שאמר הקדוש ברוך הוא יבאו טהורים ויתעסקו בטהרות, ומעלה אני עליכם כאלו הקרבנתם לפני קרבן'. ויש שמחזירין לתלמיד חכם להוליכו לבית הספר, שכן במתן תורה חזר הקדוש ברוך הוא על משה שהיה אדם גדול וענו מאד".

הילד עובר חוויה של הכנה, מעין ההכנה שעברו ישראל בימים שלפני מעמד הר סיני, רוחצים אותו ומביאים לו בגדים חדשים, ואחר כך נותנים לו דבש כי תורה נמשלה לדבש, "דבש וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנְךָ"²⁵, ומאכילים אותו פירות זכר למן וכו'.

יש נוהגים להביא את הילד לפני תלמיד חכם שיתן לו את ברכת הדרך לפני שהוא נכנס לתלמוד תורה, וכשהילד רואה וחש את כל הכוונות והמאמצים של ההורים שלו לקדש ולטהר אותו, זה יוצר אצלו מוטיבציה להמשיך את המהלך הזה ולממש אותו.

"ומה שמחפה אותו תחת כנפיו לחנכו בתורה דרך ענוה וצניעות, שכן כתוב 'ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו' (שמות כ, יז). וכל כך למה? כדי שתתקיים התורה לדורות עולם, שמעשיהם של צדיקים קיימים לעולם.

ומה שמחפין האותיות בדבש אחר שקרא אותן ומלחכין אותן אליו, שיהיו דברי תורה בפיו כדבש למתוק...

²³ כלבו סימן עד ד"ה נהגו כשאדם.

²⁴ רבי אהרן הכהן מלוניל (נרבונו שבפרובנס) - למד אצל חכמי ארצו, ושהה תקופה מסוימת גם בספרד. בשנת ה'ס"ו גורש עם כל יהודי צרפת והתיישב באי מיורקה שליד ספרד. נפטר בערך בשנת ה'צ'. ספרו "כלבו" הוא כנראה המהדורה הראשונית של ספרו הידוע "ארחות חיים", שנכתב מאוחר יותר. ספרו כולל הלכות, מנהגים ותקנות בנושאים שונים, ובו קמ"ח סימנים.

²⁵ שיר השירים ד, יא.

ומרגילין התינוקות לנענע גופן בעת הלימוד, כמו שכתוב במתן תורה 'וירא העם וינועו', וזהו שאמר דוד 'עבדו את ה' ביראה' (תהלים ב, יא), וכן אמר שלמה, כמו שכתוב 'שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר' (שיר השירים ה, יג), ואמרו ז"ל 'אל תקרי שושנים אלא שושנים' ו'אל תקרי מור עובר אלא מר עובר', שצריך התלמיד שיהיה עומד באימה וביראה לפני הרב.

ומנין שכל המעשים האלו תלוי בנתינה? שנאמר 'והודעתם לבניך' (דברים ד, ט), וכתוב 'יום אשר עמדת' (שם ד, י), מלמד שביום שאדם מכניס בנו לתלמוד תורה הוא לפני ה' כיום שעמדו ישראל בחורב".

הסדר הנפלא הזה הוא סדר הכניסה בשערי התורה, ויסודו בסדרי ההכנה שנהגו לקראת מתן תורה.

חשוב שנרגיש מתיקות בפירות

אנו נמצאים סמוך מאוד לט"ו בשבט. בנוסח וידוי מעשרות אנו פוגשים תפילה מיוחדת על פירות האילן, שה' יתן טעם טוב בפירות, שהפירות יהיו מתוקים, שנרגיש את העסיסיות והמתיקות שבפירות הארץ ולא כאילו אנחנו אוכלים פירות סינטטיים. מדוע חשוב כל כך שנרגיש את המתיקות הזו?

שאלה זו מתבררת מתוך התבוננות בנוסח 'וידוי מעשרות'. אחת לשלוש שנים חייב אדם לבער מרשותו את כל התרומות והמעשרות שהפריש ונתרו בידו, ולתת כל אחד לבעליו, דהיינו תרומה ותרומת מעשר - לכהן, מעשר ראשון - ללוי, ומעשר עני - לעניים. אם נותרו בידו פירות מעשר שני או נטע רבעי, או מעות פדיונם - חייב לבערם מן העולם.

זמן הביעור הוא, בערב יום טוב ראשון של פסח, ויש סוברים בערב יום טוב אחרון של פסח - בשנה הרביעית והשביעית לחשבון שנות השמיטה.

בשעת הביעור מצוה להתוודות לפני ה', ולומר:

"בְּעֵרְתִי הַקֹּדֶשׁ מִן הַבַּיִת וְגַם נִתְתִּי לְלוֹי וְלִגֵּר לְיִתּוֹם וְלְאִלְמָנָה כְּכֹל מִצְוַתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי לֹא עֲבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכַחְתִּי: לֹא אֶכְלָתִי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֵרְתִי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא וְלֹא נִתְתִּי מִמֶּנּוּ לְמַת שְׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹקֵי עֲשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי: הִשְׁקִיפָה מִמַּעוֹן קֹדֶשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבִרְךָ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּנוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ"²⁶.

במסכת מעשר שני²⁷ דורשת המשנה את הפסוק האחרון של נוסח הוידוי, ואומרת:

"...כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש' - כדי שתתן טעם בפירות".

מין הרב קוק בספרו "עין איה"²⁸ מבאר מה עניינה של המתיקות שאנו מבקשים בנוסח הוידוי, וכה דבריו:

"יחס 'ארץ זבת חלב ודבש' להבטחת האבות היא מכוונת מאד, כי לעם שפל אין צריך הרחבת החיים, ועוד תזיק לו ברכת הטבע היתירה והדגושה, שתתנהו לנום בחיק עצלות באשר אין לו מעורר הכרחי, או שתוציאנהו לתרבות רעה. אבל עם נעלה וגוי קדוש ראוי הוא שיחיה חיים של הרחבת הדעת, לא על הלחם לבדו כי אם על כל ברכת ה', חיי התענוג הנלקח לתעודת רוממות הנפש, הוא מרומם גוי".

²⁶ דברים כו, יג-טו.

²⁷ מעשר שני פ"ה, ה' מ"ג.

²⁸ עין איה ברכות ח"ב מסכת מעשר שני אות כו.

התורה מבטיחה לנו 'ארץ זבת חלב ודבש', כי המתקוות הזו בונה בנו את הקומה הרוחנית הדרושה לנו כעם, ועוזרת לנו להוציא מן הכוח אל הפועל את התכונות המיוחדות שקיימות באומה. עם שפל שנותנים לו בבת אחת שפע גדול, זה יגרום לו שבר רוחני ותרבותי, "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹט"²⁹. כשאדם מרגיש שלא חסר לו דבר, זה יוצר בטלה. לעומת זאת כשמדובר באדם גדול, הרחבת הדעת היא בריאה, ככל שהמרחב התרבותי שלו גדול כך האופק והמבט שלו רחבים יותר.

בפרשת בשלח קראנו על הברכה המיוחדת שהיתה לישראל באילים, שתיים עשרה עינות מים ושבעים תמרים. האבן עזרא שם³⁰ מבאר שמדובר בשבעים סוגים של תמרים, כלומר היה שם עושר גדול, מגוון רחב של תמרים, מכל המינים ומכל הסוגים. ולפי רבנו בחיי יש בכך עומק גדול יותר, הוא מביא מדרש וכותב:

"רבי אליעזר המודעי אומר: מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו ברא שם י"ב מבויעין כנגד י"ב שבטי ישראל, ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים. באור המדרש הזה, כי מעת שנסעו ישראל מים סוף לא באו למקום טוב עד שהגיעו כאן באילים, וכשם שנעשה להם נס על הים במתיקות מימיו ובשנים עשר גזרים ל"ב שבטים, כן היה בכאן באילים, היו מימיו מתוקים מים חיים נוזלים וי"ב מבויעין ל"ב שבטים, וכן שבעים דקלים לשבעים זקנים כדי לחלוק כבוד לכל שבט ושבט, וכן לכל אחד ואחד מהזקנים".

אם כן הסיבה היא שרוצים לחלוק כבוד לכל אחד מהשבטים ולכל אחד מהזקנים. עקרונית אפשר היה להסתפק בבאר אחת לכולם, אבל באילים המטרה אינה רק לספק מים, באילים מתחילה האומה לברר את הזהות שלה כעם ואת חלקו המיוחד של כל שבט, לכל אחד יש את חלק התורה שלו ואת חלק המים שלו.

ממשיך מרן הרב קוק:

"על כן לאות על מצב ישראל הרם שלסוף כל סוף יגיעו אליו, באה ההבטחה כי ארצם תהיה ברוכה 'ארץ זבת חלב ודבש'. ובזאת נתבשרו האבות שיהיו בניהם אנשים רמי מעלה, שברכת ה' הרוחנית תתגבר בהם על ידי חיי השלווה והעידון.

אף על פי שבאשמת הדורות שהרעו בחירתם נתקיים בעוונתנו 'ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים', מכל מקום זאת היא מחלה עוברת, ויתעכל הרע על ידי צירוף הגלויות וכור הצרות שעברו עלינו. אבל הגוי שנוצר לגדולות יישאר על אופיו, להיות מלא זיו החיים, ועם הנוצר לחכמה ודעת להפיץ אורה ובינה רבה בעולם, אי אפשר לו שיחיה חיים של צמצום באין דבר המרחיב דעתו.

על כן 'זבת חלב ודבש' היא גזרה להקיש על יתר נועם החיים כפי הדרוש לנפש גדולה של עם הוגה דעות ופונה רק למעלה. וכן אמרו חז"ל, שדבש וכל מיני מתיקה מרגילין את הלשון לתלמוד תורה. על כן יסוד 'ארץ זבת חלב ודבש' שנשבעת לאבותינו אינו מציין רק את הריבוי הכמותי של העושר החומרי שעדיין אין בו מפורש היתרון של העם הצריך לברכה זו, כי אם היתרון האיכותי שתיתן טוב בפירות, כלומר טעם נאה וערב מעדן את הנפש ומשמחה. זהו דבר גדול ועקרי בעם אשר פנייתו היותר אדירה היא לשלמותו הרוחנית, 'השכל וידע את ה', שזאת היתה מגמת שבועת ה' לאבות".

עם ישראל זקוק ל'ארץ זבת חלב ודבש' כי השאיפות הרוחניות שלו הם גבוהות, והמתקוות הזו מסייעת להרחבת הדעת ושלמות החיים של האומה.

²⁹ דברים לב, טו.

³⁰ אבן עזרא שמות טו, כז.

מי שאוכל אוכל מר, חייו מרירים ושכלו מריר, ויכולות ההתפתחות שלו מרירות, ולעומתו אדם שחי חיים עשירים מלאי מתיקות, אז יכולת ההתפתחות שלו גדולה בהרבה. מתיקות החיים יוצרת גם מתיקות במחשבה, אבל אדם שנמצא בשפל, במרירות ובמסכנות בדלות, יש לכך השפעות על קצב ההתפתחות ויכולותיה.

לימוד תורה בניגון ובנעימה

כשילד נמצא במקום בריא והוא שמח ומאושר, אז הוא מסוגל להתפתח בצורה טובה, והלימוד תורה שלו מלא בחיוניות ושמחה, וכדברי ה"כלב" שהזכרנו למעלה, "ומרגילין התינוקות לנענע גופן בעת הלימוד, כמו שכתוב במתן תורה 'וירא העם וינועו'". הגמרא במסכת מגילה³¹ אומרת, שלימוד תורה צריך להיות בניגון ובנעימה, "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה - עליו הכתוב אומר: 'וגם אני נתתי להם חקים לא טובים' וגו'". ותוספות שם כותבים: "שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה לפי שהיו שונים אותן על פה ועל ידי כך היו נזכרים יותר".

כשעבודת ה' נעשית בשמחה היא נעשית בשלמות

רבי ישראל ליפשיץ³², בעל "תפארת ישראל"³³ בפירושו למסכת אבות, מבאר את דברי שמעיה בן אבטליון "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות", וכותב:

"יעצו התנא שיאהב ללמוד מלאכה להתפרנס ממנה, שכל עוד שיאהב מלאכתו יעשה אותה בשלימות ובנקלות יותר, וכמו שכתוב: 'ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה', וכן כתוב: 'בחוקותיך אשתעשע לא אשכח דבריך', וכן מצינו ראינו כל יום בעלי מלאכה כבידה כספנים וכדומה שמזמרים בעת מלאכתן להקל עבודתן".

איך אפשר לאהוב את המלאכה? הנה יש אנשים שעובדים בעבודות קשות שדורשות השקעה ומאמץ, והם עובדים ושרים. כשעושים את המלאכה בשמחה הזמן עובר מהר, ואם כך המצב אצל אלה שעובדים בעבודת כפיים, עלינו ללמוד מכך גם לעבודת ה', שכשעבודת ה' נעשית בשמחה אז היא נעשית בשלמות וביתר קלות.

אילו קרבנו לפני הר סיני

על מדרגתם של ישראל בשעה שעמדו למרגלות הר סיני כותב בעל ההגדה ב"הגדה של פסח":

"אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה - דַּיְנוּ".

והשאלה המתבקשת היא: איזו טובה היתה לנו אם היינו קרבים לפני הר סיני וח"ו לא מקבלים את התורה? ננסה לתאר לעצמנו חתן וכלה שמגיע יום חופתם לאחר הכנות מרובות, והנה מגיע זמן החופה

³¹ מגילה לב ע"א.

³² רבי ישראל ליפשיץ (גרמניה), התקמ"ב-התרכ"א - מגדולי חכמי אשכנז, כיהן כרב בגרמניה וכאב"ד בוורונקי, בחזדייטש ובדאנציג שבצפון גרמניה (היום - גדנסק שבפולניה), והתפרסם בגאונותו ובצידקותו. פירושו למשנה "תפארת ישראל" הוא ביאור מפורט שעוסק בפשט המשנה ודן בדברי מפרשיה הקודמים, ומסכם את המסקנות העולות ממנה להלכה (במדור 'הלכתא גבירתא' בסוף כל פרק). הפירוש כולל הקדמות, מבאות וכללים מקיפים וחשובים לסדרים ולמסכתות, וכולל בתוכו ביאור קצר בשם 'יכין' והערות ארוכות בשם 'בעז'.

³³ תפארת ישראל - יכין אבות פ"א, מ"י.

והחתן הנרגש מגיע למקום החופה, ומסיבה כל שהיא הכלה איננה. היעלה על הדעת שהחתן יפצח בשירת דיינו, ויאמר: אילו קרבני לפני החופה ולא נתן לי את הכלה - דיינו!?

על שאלה זו משיב רבי דוד אבודרהם³⁴, על פי דברי חז"ל³⁵, שישראל כשעמדו רגליהם לפני הר סיני, פסקה זוהמתם. כלומר עצם העמידה - גם בלי קבלת תורה - הביאה להתרוממות גדולה, ועל כך אנו אומרים "אילו קרבנו לפני הר סיני..." - הרוממות והקדושה שהיו נחלת ישראל לאחר כל ההכנות לקראת קבלת התורה, הן מדרגה בפני עצמה.

³⁴ רבי דוד אבודרהם (ספרד), חי סביב שנת ה'ק - עיקר פרסומו בשל חיבורו על הברכות והתפילות, פירושם והלכותיהם. בספרו אוסף האבודרהם פירושים והלכות מהתלמודים, ממכתבי הגאונים ופרשנים נוספים. נחשב כאחד המקורות העיקריים בפירוש התפילה ומנהגיה.

³⁵ שבת קמו ע"א.